

„Ametniku soovitusõnastik“

Tiina Paet, Tuuli Rehemaa
Eesti Keele Instituudi keelekorraldajad

Miks just „Ametniku soovitusõnastik“?

Miks mitte näiteks „Kantseliidisõnastik“ või „Bürokraadi slängisõnastik“?

„Eesti keele käsiraamat“ iseloomustab bürokraatide slängi sõnadega „erilised paberlikud kuivametlikud sõnad ja sõnaühendid“¹. Kes on bürokraat? „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013“ annab seletuse '(tarbetut) vormitaitmist nõudev ametnik'. Mis on kantseliit? Sama väljaanne seletab, et see on silmatorkavalt paberlik, (negatiivses mõttes) kantseliilik keelepruuk. Need seletused on mõnevõrra halvustava maiguga. „Ametniku soovitusõnastik“ ei soovi kasutajat halvustada ega häbimärgistada. Selle soovitusõnastiku sihtrühm on kõik, kes koostavad tekste, näiteks riigi- ja omavalitsusametnikud, kuid miks mitte ka ajakirjanikud, reklaamiloojad või tootetutvustajad. „Ametniku soovitusõnastik“ ehk AMSS pakub kirjutajale praktilist abi, kuidas väljenduda lihtsamalt ja selgemalt ning vältida vigu ja liialdusi. Sõnastik tutvustab nüüdiskirjakeele väljendusvahendeid, kuid selle aluseks ei ole lubamine, kohustamine ega keelud, vaid praktilised soovitused ja põhjendused.

„Ametniku soovitusõnastiku“ valmimist toetas Haridus- ja Teadusministeeriumi riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“. Sõnastik koostati 2012–2013 Eesti Keele Instituudi elektroonilises sõnastikusüsteemis **Lex**, koostajad ja toimetajad olid Eesti Keele Instituudi keelekorraldajad Tiina Paet, Argo Mund ja Tuuli Rehemaa.

„Ametniku soovitusõnastik“ asub veebiaadressil <http://www.eki.ee/dict/ametnik/>.

Kust tuleb kantseliit?

Kantseliidis iseenesest pole midagi uut. Uno Liivaku on kirjutanud 1972. aastal: „Praegu on kogu ametnikkond ühtse riikliku süsteemi teenistuses. Kirjade ja teiste dokumentide sõnastus minetab järjest isikupära. Asutustevahelised sidemed on tihedad. Ühes kantseliis keele kohta langetatud väärotsus jõuab dokumentide vahendusel peagi teistesse, kus keele asjus kriitikavõimetud ametnikud selle omaks võtavad ja seda omakorda levitama hakkavad.“² Jutt käiks just nagu tänapäeva dokumentidest. Kantseliit mõjub ka hulgaga, et mitte öelda ajupesuga: bürokraatlikke ametitekste tuleb lugeda ja kirjutada aina rohkem, nõnda hakkavad isegi keeleteadlikud ja -tundlikud inimesed tahes-tahtmata uskuma, et kui midagi nii palju ette tuleb, peab see õige olema.

¹ **Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross**. Eesti keele käsiraamat, Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 260.

² **Uno Liivaku**. Kust king keelt pigistab. Tallinn, Valgus, 1972, lk 73.

Kantseliit mõjutab ka suulist keelt – paljud inimesed püüavad avalikult esinedes kasutada just kantselseikeelt, „ametlikke“ sõnu ja väljendeid, selle asemel et rääkida selgelt ja lihtsalt. Kui väljenduda pisut teatraalselt, siis kantseliit on lõks, mis püüab neid keelekasutajaid, kes kardavad, et lihtne võrdub rumal. Selle hirmuga võetakse kasutusele tühisõnad, ületuletus, liiased väljendid,³ et tekst mõjuks võimalikult keeruliselt ja „targalt“.

Osa keelekasutajate, küllap peamiselt ajakirjanike soov on ka torgata silma, mõjuda „moodsalt“, püüda tähelepanu, panna ennast kuulama, vaatama või lugema – siit tulevad võõrsõnade liigtarvitus, toorlaenuid ja stamp- ehk moesõnad.⁴ Pahatihti peab eestikeelses tekstis esinevatele sõnadele antud tähendust otsima hoopis inglise keele sõnastikust.

Ühelt poolt riskivad rohkem kantseliiti sisaldavate tekstide autorid muutuda naeruväärseks, teisalt – mis veel hullem – sellega, et nende tekst on arusaamatu. Ametlik tekst peaks olema selge ja üheselt mõistetav.

Uut tüüpi sõnastik. Kõhklused ja kahtlused

„Ametniku soovitus sõnastik“ on Eesti Keele Instituudis uus sõnastikutüüp, mida on sobivuse korral kavas edaspidigi arendada. Üks selle katseprojekti eesmärke on selgitada, mil viisil oleks kõige otstarbekam esitada seda liiki sõnastikes soovitusi. „Ametniku soovitus sõnastik“, nagu nimigi ütleb, eeskätt soovitab ja pakub asendusvõimalusi.

Tegime soovitus sõnastikku samal ajal „Eesti õigekeelsussõnaraamatu“ uustrukiga (ÕS 2013). Kõigil AMSSi koostajatel oli võimalus jälgida, milliseid muudatusi ÕS 2013 toimetajad sõnaseletustes ja soovitustes teevad, ja neid omakorda arvesse võtta. Üks kõhkluskohti oli, millised ÕSis olemasolevad sõnad lisada AMSSi ja millised mitte. Me ei soovinud ÕSi dubleerida, vaid pakkuda lisaväärtust, ent mõningane dubleerimine oli sõnastiku terviklikkuse ja kasutusmugavuse huvides paratamatu. AMSS sobib ÕSi lisamaterjaliks, kuna selles on terviklikumad näitelauseid, samuti viited lisamaterjalile ning ka soovitude põhjendused.

Arupidamist nõudis, millist tähendust, rektsiooni või liigtarvitus taunida ja millise võiks lugeda juba normaalseks keelekasutuseks ehk n-õ vabaks lasta. Võimalik, et nii mõnigi AMSSi soovitus tundub kellelegi ajast ja arust või mõttetult jäik, ent keele muutuste ja püsivuse vahel tasakaalu hoida on hädavajalik.

Kahtlusi oli ka kirjavigaste märksõnade lisamisel: milliseid ja kui palju sõnastikku panna. Õigekirjavigade valiku peamine kriteerium oli nende esinemishulk ametlikes tekstides, k.a asutuste kodulehed. Ka AMSSi näitelauseid on leitud peamiselt võrguotsingutega avalikest dokumentidest, nagu asutuste protokollid, riigikogu stenogrammid, Euroopa Liidu dokumendid, ja ajakirjandusest, kuid ka tekstikorpuste töötlemise programmi Sketch Engine

³ tühisõna – sõna, mis ei lisa lausele mõtet; ületuletus – tuletusliidetega liialdamine, liiteid on sõnas rohkem kui mõistmiseks tarvilik, nt *aktiveerima, koheselt, ööpäevaringselt*; liiane väljend – väljend, milles on sisukordus (nt *ette ennustama, pidulik tseremoonia*)

⁴ toorlaen – võõrkeelest otse üle võetud sõna või väljend, mille asemel on enamasti soovitatav kasutada omasõna, nt *briifima, kontrolleri*; stamp – sõna või väljend, mida kasutatakse liiga sageli ja igal pool ning mis seetõttu on stiili poolest kulunud

abil. Enamik näitelauseid ei esine sõnastikus päris autentsel kujul, vaid neid on kasutaja mugavuse ja näite selguse huvides lühendatud ja toimetatud

AMSSi kujundust valides mõtlesime sellele, milliste veebisõnastikega on kasutaja tõenäoliselt rohkem harjunud. Nii valisime ÕS 2006st tuttava punase-rohelise vastanduse ka AMSSi: ÕSi eeskujul on sõna või väljend, mille kasutusele tähelepanu juhitakse, ehk „halb“ näitelause punane, soovitus ehk „hea“ aga sama lause paremas sõnastuses roheline. ÕSist pärineb ka soovitude esitamise järjekord: taunitav lause eespool ja soovitud järgnevad noolele.

Nagu on näidanud keelenõuandetöö, huvitab inimesi, kust mingi soovitus või reegel tuleb, seetõttu püüdsime igale soovitusele lisada peamise põhjuse, miks keelekorraldajad soovivad näidata sõna või kasutust vältida, eelistavad teistsugust sõltumust vms. Põhjendusi sõnastades leidsime, et me ei pääse keeleterminitest, kuna ka põhjendused on ju keelelised. Seetõttu koostasime kasutaja jaoks väikese terminisõnastiku, mis seletab 54 põhjendustes kasutatud keeleterminit. Kogu sõnastikku korraga kasutaja ei näe, põhjenduses esinev termin on punktiiriga alla joonitud ja kui viia kursor allajoonitud sõnale, avaneb lühike sõnaseletus.

Millele sõnastikku tehes toetusime?

Sõnastiku idee sai õigupoolest alguse saksakeelsest käsiraamatust „Briefe gut und richtig schreiben!“ (Dudeni väljaanne, Mannheim 1987), mis õpetab näiteks ametikirju või elulugu kirjutama, esitab valiku sõnu koos näitelausetega, kus hinnatakse sõna sobivust konteksti, ja millest kolmandiku moodustab väike saksa keele seletav sõnaraamat. Maire Raadiku „Väikesed tarbetekstid“ kui ametitextide vormistamise käsiraamat on eesti keeles juba olemas, seega otsustasime eeskujuks võtta Uno Liivaku „Väikese soovitusõnastiku“, kus on samuti soovitusi põhjendatud ja seletatud, ent Dudeni eeskujul lisasime ka kasutusnäiteid.

Palju märksõnu pärineb keelekorraldajate artiklitest ja raamatutest, näiteks rektsioonisoovituste puhul oli abiks Sirje Mäearu väljaanne „Valik rektsioone“ (keelehooldekeskus, Tartu 2011). Head sõnaallikad olid Maire Raadiku ja Helika Mäekivi kirjutised mitmetes väljaannetes. Nii soovitude kui ka põhjenduste sõnastamisel saime palju mõtteid ja eeskujut Tiiu Ereli „Terminiõpetusest“. Enamikule neist artiklitest ja väljaannetest on soovitusõnastikus viidatud ka lisaalusega.

Enese teadmata aitasid seda sõnastikku teha ka kõik need, kes on küsinud Eesti Keele Instituudilt keelenõu, kuna keelenõuande tööbaas, kuhu pannakse koos vastustega kirja kõik küsimused, mis telefoni või meili teel tulevad, pakkus samuti palju AMSSi sobivat materjali.

Kas võõrsõna on paha ja omasõna hea? Millised sõnad on eesti keeles olemas?

Aeg-ajalt küsitakse keelenõuandjalt mõnd sõna, kas see üldse on eesti keeles olemas, näiteks on küsinud eesti keele õpetaja sõna *tolereerima* kohta, kui kolm õpilast kirjandis seda kasutasid. Tegelikult võiks sedasama küsida suure osa „Ametniku soovitusõnastiku“ märksõnade puhul. Ehkki keelekorraldus enamasti ei tahaks neid sõnu, on nad siiski eesti keelde tekkinud. „Ametniku soovitusõnastik“ on võtnud ülesande anda soovitusi, kuidas nende sõnadega ümber käia. Viimastel aastakümnetel on hakanud tunduma, et võõrast ainest

tuleb keelde liiga palju ja see hävitab keele struktuuri. Leksika ehk sõnavara on keele kõige liikuvam ja muutlikum osa ja sõnade laenamine keelekontaktide otsene tagajärg. Rohke inglise toorlaenude tungimine eesti tekstidesse näitab eesti ja inglise keele kontakti intensiivsust, ametnikud puutuvad kokku ingliskeelsete dokumentidega. Nii rändavadki eesti tekstidesse inglise sõnad, ja mis veel salakavalam, eesti sõnadele tekivad uued, inglise keelest otse üle võetud tähendused.

Tiiu Erelt ütleb, et terminoloogia üldpõhimõtete kohaselt kuuluvad oma- ja võõrtermini paarid lubatavate variantide hulka⁵. Kui aga soovitakse, et näiteks seadusi mõistetakse ja järgitakse, peavad need olema üldarusaadavad. Võõrsõnu ei ole vaja vältida, kuid nende kasutamine on õigustatud eeskätt juhul, kui nad on tavakäibesse juurdunud, või siis, kui head omasõnalist vastet pole tekkinud – või tehtud, nagu näiteks *taristu*.

Võõrsõna (k.a toorlaenu), tsitaatsõna ja omasõna vahekorra selgitamiseks on „Ametniku soovitusõnastikus“ järgmised põhimõtted.

1. Soovitame vältida tsitaatsõnu ja toorlaene või -tõlkeid, eriti kui neil on täpsemad omavasted olemas. Näiteks väga levinud ingliskeelse *coaching*'u asemel võiks eelistada eesti sõnu *nõustamine, juhendamine, instrueerimine, arendamine, arengunõustamine, treening, arengutreening, koolitus*. Toorlaenule *briifima* on antud tohutu palju tähendusi, mille tulemusena keegi õieti ei tea, mida selle sõnaga öelda tahetakse. Täpsem oleks öelda selle asemel näiteks *kurssi viima, juhendama, ülesannet andma, instrueerima, teavitama, infot andma, informeerima*. Mitmest omakeelsest vastest tuleb valida see, mis kõige paremini just sellesse konteksti sobib – enamasti lisab omasõna tekstile täpsust ja selgust, näiteks sõna *agiilne* asemel sobiks eesti teksti sageli *väle, kiire, paindlik, kohanev, kergesti kohandatav* või *muutlik, kiiresti muutuv*.

2. Täpsustame võõrsõnade õigeid, kokkulepituid tähendusi. Eri keeltes on sõnadel erinevad tähendusväljad. Paljudel võõrsõnadel on eesti keeles tähendus juba olemas, kuid viimasel ajal on sellele lisandunud teinegi, võõrapärane tähendus. Mõni selline võib lihtsalt muigama panna, näiteks kui räägitakse rektori *dekoreerimisest* ametirahaga. Sagedamini jääb aga mõte arusaamatuks, näiteks kui väidetakse, et uue automudeli kliimaseade on varasemast *intuitiivsem* või et jutusaate *skoobis* olid rattateed.

3. Tuletame meelde olemasolevaid sõnu. Kui moodi läks innovaatika, „leiutati“ eesti keelde ka sõna *innovaator*, unustades hoopiski, et eesti keeles on sõnad *leiutaja* ja *novaator* juba olemas ning vajadus uue sama tähendusega sõna järele puudub.

4. Ametnike võõrsõnalembus on toonud soovitusõnastikku mitmeid tarbetuid võõrsõnu, mille asemel oleks omasõna sageli selgem, lühem ja mugavam, näiteks öeldakse kevade ja suve asemel *kevadperiood* ja *suveperiood*.

⁵ Tiiu Erelt. Terminõpetus. Tartu Ülikooli Kirjastus 2007, lk 207 jj.

Õpime eesti keelt. Kuidas saab paremini?

Nagu eespool juba mainitud, oli üks „Ametniku soovitusõnastiku“ eeskujusid Uno Liivaku „Väike soovitusõnastik“ (EKSA 2001), mille põhjal on ka soovitusõnastikku võetud valik levinumaid õigekirjavigu ehk sõnu, mille õigekirjas sageli eksitakse. Enamik neist on võõrsõnad, nt *doktoratuur* (*pro* doktorantuur), *priviligeeritud* (*pro* privilegeeritud), ent leidub ka veaohtrikke omasõnu, nagu väga levinud *aitähh* või *teenendus*.

Suur hulk omasõnu leidis tee AMSSi selleks, et näidata nende normikohast sõltumust ehk rektsiooni. Eesti keeles on hakanud levima tendents eelistada alaleütlevat käännet, näiteks *ettekannet põhineb kogemustele, garantii sarnaneb kindlustusele* või *ettevõtted peavad kohanema turu vajadustele* – esimeses näites oleks eestipärasem alalütlev (põhineb *kogemustel*), kahes teises kaasütlev käänne (sarnaneb *kindlustusega*, peavad kohanema *turu vajadustega*). Rektsioonisoovitusega kaasneb sageli parema kaassõna või hoopis fraasiehituse soovitus, näiteks sõnaga *nõudlus* tuleks kasutada kaassõna *järele*, mitte *järgi*: *nõudlus üürikorterite järele*, ent veel kompaktsem sõnastus oleks *üürikorterite nõudlus*. Rektsioonisoovituse käänne on esitatud noolsulgudes, nt *<millega>*.

Ligikaudu kümnendiku AMSSi märksõnadest moodustavad *lt*-liitelised mäarsõnad, mille põhjenduseks on enamasti ületuletus. Üks levinumaid sellekohaseid ilmekaid näiteid on *koheselt* (taunitud juba 1960. aasta ÕSis!), mida bürokraadislängis sageli kasutatakse sõna *kohe* asemel.

Ületuletusega on mõtteliselt seotud ka liiasus: nähtus, mille puhul on tekstis rohkem sõnu kui mõistmise seisukohast hädavajalik. AMSS esitab valiku liiaseid väljendeid ja liitsõnu ning soovitusi, kuidas ülearune vaht välja jätta, näiteks väljendi *kohustuslik nõue* asemel piisaks *nõudest*, sest nõue ongi alati kohustuslik, või liitsõna *huvialakool* asemel sobiks liitsalt *huvikool*.

Sõnastikus leidub ka erialatermineid, kuid peamiselt selleks, et näidata tähenduse muutumist või põhjendamatu laienemist väljapoole erialakasutust (nt *animaator*, *inimkapital*).

„Ametniku soovitusõnastikus“ on ka väike valik nn euroslängi sõnadest. Euroslängi ehk eurokeele all mõistetakse kantseliitlikku, palju võõrsõnu, toortõlkeid ja toorlaene sisaldavat keelekasutust, mis on seotud eeskätt Euroopa Liidu temaatikaga. Euroslängi sõnu leida ning soovitusi sõnastada aitasid Eesti Keele Instituudi eurokeelehooldes töötajad Katrin Hallik ja Katre Kasemets, kes puutuvad rohkem kokku Euroopa Liidu tekstidega ja ka seal töötavate ekspertide soovitustega. Näiteks omasõnaline vaste *'maksevõimestama'* sõnale *solveerima* sündis just Luxembourggi eksperdi ettepanekul ja jõudis ka soovitusõnastikku.

Kasutajauuring ja tagasiside

2013. a kevadel, kui sõnastiku tegemine oli poole peal, saatsime väikesele rühmale (8 vastajat) seitse soovitusõnastiku märksõnartiklit ja palusime hinnata nii sisu kui ka vormi arusaadavust: kas on mõistetav, miks igaüks neist märksõnadest on sõnastikku pandud; kas sõnastiku soovitused on vormistuselt arusaadavad; kas kasutaja mõistab sõnastiku

värvisõnumit (punane tekst, roheline tekst); kuidas kasutaja hindab põhjenduse ja lisalugemise vajalikkust. Küsitlusrühma kuulusid peamiselt keeleteimetajad, kuid ka ametnikud. Sõnaartiklid, mida palusime hinnata, olid järgmised: *aegaviitmatult*, *animaator*, *aplikeeruma*, *kaardistama*, *nõudlus*, *tänasel päeval* ja *aktiviteet*.

Vastused olid asjatundlikud ja võtsime neid oma töös arvesse. Sõnaartikli vormistus ja värvide sõnum hinnati (küllap veebi-ÕSi kaudu) tuttavaks ja arusaadavaks. Paljudele meeldis, et soovitusetele on lisatud põhjendus, miks sõna tähelepanu vajab. Mõne sõna puhul siiski kaheldi, kas see pole juba ametnikele niivõrd omaseks saanud, et soovitamine tundub ülearune. Juhiti tähelepanu sellele, et osa näitelauseid tuleks toimetada lühemaks.

Üks veebisõnastiku suuri plusse on ka paindlikkus ja tagasisidevõimalus. AMSSi tegijatel on võimalik veebis jälgida, milliseid sõnu on AMSSist otsitud ja leitud, ning selle põhjal omakorda sõnastikku täiendada ja parandada.

Loodame, et „Ametniku soovitusõnastik“ aitab tekstitegijail vaadata oma tekste kriitilise pilguga ning sõnastada need selgelt ja ühtmoodi mõistetavalt, mis peakski olema ametlike tekstide peamine ülesanne.